

บทที่ ๔

วิวัฒนาการของโลก จักรวาล และมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนา

พระบูรภกรณ ธีรสาโร
 อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้
๒. อธิบายวิวัฒนาการของมนุษย์ในอัครคัมภีร์สุตตรได้
๓. อธิบายวิวัฒนาการตามหลักปฏิจจสมุปบาท และหลักไตรลักษณ์ได้
๔. อธิบายธาตุ ๔ ได้
๕. อธิบายจิตได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- วิวัฒนาการของโลกและจักรวาลตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 - วิวัฒนาการในจุฬินีสุตตร
 - วิวัฒนาการในสุริยสูตร
- วิวัฒนาการของมนุษย์ในอัครคัมภีร์สุตตร
- วิวัฒนาการตามหลักปฏิจจสมุปบาท
- วิวัฒนาการตามหลักไตรลักษณ์
- ธาตุ ๔
- จิต

ความนำ

บทนี้ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาวิวัฒนาการโลก จักรวาลและมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนา ก่อนที่จะศึกษาเนื้อหาโลก จักรวาลและมนุษย์มีวิวัฒนาการเป็นมาอย่างไร ผู้ศึกษาควรทำความรู้จักความหมายของวิวัฒนาการเสียก่อน ความหมายของวิวัฒนาการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและสิ่งที่เป็นนามธรรม ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่เป็นรูปธรรมเราจะสังเกตเห็นได้ประสาสัมผัสทั้งห้า(ตา หู จมูก ลิ้นและกาย) จากความเปลี่ยนแปลงรูปร่างและหน้าที่ ตลอดจนองค์ประกอบของสิ่งนั้นละความเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งเราอาจจะใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้าในการสังเกตไม่ได้ แต่เราสามารถเข้าใจด้วยการใช้เหตุผล ตลอดจนการเข้าใจผ่านการกล่อมเกลตาตนเอง เช่น การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ ความคิด ตลอดจนสิ่งที่เรียกว่า กฎเกณฑ์ ทฤษฎี หรือหลักธรรมก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมด(สรรพสิ่ง)นั้นผ่านระยะเวลาระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งความเปลี่ยนแปลงอาจจะใช้เวลาสั้นและเวลายาวนานขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของสิ่งนั้นๆ ในบทนี้ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาทัศนะของพระพุทธเจ้าทรงอธิบายวิวัฒนาการไว้ในพระสูตรใดบ้าง ในพระสูตรนั้นมีขอบเขตและบริบทคำอธิบายวิวัฒนาการของสิ่งนั้นอย่างไร นอกจากนี้ผู้ศึกษาจะศึกษาหลักธรรมที่อธิบายที่สะท้อนหลักวิวัฒนาการโดยตรง การเข้าใจในนี้ได้อย่างถ่องแท้แล้ว จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจในบทการเปรียบเทียบวิวัฒนาการทางด้าน

๔.๑ วิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผู้ศึกษาได้ศึกษาทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ในบทที่ ๕ จะเห็นว่าแนวคิดวิวัฒนาการมาจากการอธิบายการเกิดขึ้น ดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงของโลก จักรวาลและสิ่งมีชีวิต ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน รวมถึงในอนาคตที่จะพึงเป็น เราจะเห็นว่าแนวคิดวิวัฒนาการ เริ่มอธิบายการเกิดขึ้นของโลกปรากฏมีหลายทฤษฎี ซึ่งทฤษฎีที่สำคัญคือทฤษฎีบิกแบง ต่อมาได้เมื่อองค์ประกอบทางด้านอนุภาค บรรยากาศและความเหมาะสมลงตัวก่อให้เกิดสิ่งมีชีวิตเซลล์เดียว จนกระทั่งถูกธรรมชาติคัดสรรมาเป็นมนุษย์ วิวัฒนาการของสรรพสิ่งนี้ เราสามารถแยกออกเป็น ๒ ส่วนหลัก คือ ๑) วิวัฒนาการของสิ่งไม่มีชีวิต และ ๒) วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต เราจะเห็นว่าโลกและจักรวาลเป็นเรื่องของกายภาพเกิดขึ้นแล้ว ค่อนข้างจะดำรงอยู่ค่อนข้างยาวนานและเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและรูปร่างอย่างซ้ำๆ เช่น โลก พื้นดิน ภูเขา เป็นต้น ส่วนสิ่งมีชีวิตตามทัศนะของชาร์ล ดาร์วิน ซึ่งเป็นนักชีววิทยาที่ทฤษฎีของท่านได้รับการยอมรับในวงกว้าง มีหลักการของแนวคิดที่ว่า สิ่งมีชีวิตทั้งปวงพัฒนาการมาพื้นฐานสิ่งมีชีวิตเดียวกัน คือ สิ่งมีชีวิตเซลล์เดียวและพัฒนาการสูงสุดมาเป็นมนุษย์ในปัจจุบัน สาธารณของหลักการวิวัฒนาการก็คือ สิ่งมีชีวิตทุกสิ่งมาจากสิ่งเดียวกันที่ธรรมชาติคัดสรรและมีการปรับตัวและค่อยๆเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมออย่างไม่หยุดยั้งเพื่อไปสู่ความสมบูรณ์ แข็งแรงมากที่สุด

เมื่อเรานำขอบข่ายของการพัฒนาการ คือ สิ่งไม่มีชีวิตได้แก่ ๑) โลกและจักรวาล และ ๒) สิ่งมีชีวิต ได้แก่ มนุษย์เป็นหน่วยในการอธิบายทฤษฎีนี้ จะเห็นว่าเราพอสรุปได้ว่า ทุกอย่างมีความเปลี่ยนแปลงสม่ำเสมอที่ดำรงอยู่ให้อยู่อย่างเหมาะสมในสภาวะการแวดล้อมเฉพาะหนึ่งๆ กระบวนการดังกล่าว เราเรียกว่า “วิวัฒนาการ” เมื่อเรานำกรอบ “วิวัฒนาการ” ดังกล่าวมาพิจารณาทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นว่าพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักการดังกล่าวไว้จำนวนมาก และหลักฐานอ้างอิงของพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงโลก จักรวาลมีปรากฏในพระไตรปิฎกจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ได้หยิบยกบางพระสูตรและหลักธรรมบางหมวดมาอธิบายให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจภายใต้กรอบวิวัฒนาการนี้ ได้แก่

๑) วิวัฒนาการของโลกและจักรวาลในฉุทนีสูตร

ก่อนที่จะเราจะวิเคราะห์พระสูตรนี้ด้วยกรอบแนวคิดวิวัฒนาการและความหมายของโลกและจักรวาล โลกในความหมายทางวิทยาศาสตร์กายภาพ(ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์) หมายถึง ดาวเคราะห์ที่มีมนุษย์หรือพวกเราอาศัยอยู่ จักรวาล หมายถึง สุริยจักรวาลหนึ่ง ซึ่งหมายถึง กลุ่มดาวเคราะห์ที่มีดาวฤกษ์(ดวงอาทิตย์) เป็นศูนย์กลาง? ทัศนะที่การอธิบายโลกในเชิงวิทยาศาสตร์และโลก จักรวาลในพระไตรปิฎกอาจจะแตกต่างกันตามบริบทและภาษาที่สื่อสารในแต่ละยุคสมัย อย่างไรก็ตาม บทนี้เรามีจุดเน้นที่การใช้แนวคิดวิวัฒนาการเป็นกรอบในการศึกษา ก่อนที่ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาวิวัฒนาการของโลก ผู้ศึกษาควรเข้าใจพระสูตรที่แยกตามหัวข้อ ดังนี้

(๑) บริบท บริบทที่เป็นที่มาของพระสูตรนี้ เกิดขึ้นจากที่พระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าด้วยความสงสัยว่า สาวกของอดีตพระพุทธเจ้า คือพระอภิกุณฺโณได้บรรลุธรรมและได้รู้โลกและจักรวาลได้ และพระพุทธองค์ทรงรู้โลกธาตุอย่างไร

(๒) เนื้อหาพระสูตร เป็นเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบพระอานนท์ว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า นั่นเป็นเพียงสาวก พระองค์ทรงรู้โลกธาตุนับไม่ถ้วน แล้วทรงตรัสเกี่ยวกับจักรวาล ดังนี้

โลกธาตุจะประกอบด้วยพระอาทิตย์พื้นดวง พระจันทร์พื้นดวง มีขุนเขาสิเนรุพื้นดวง มีชมพูทวีปพื้นดวง มีอปรโคยานทวีปพื้นหนึ่ง มีอุตตรกุรุทวีปหนึ่งพื้น มีปุพพวิเทหทวีปหนึ่งพื้น มีมหาสมุทรสี่พื้น มีท้าวมหาราชสี่พื้น มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาพื้นหนึ่ง มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์พื้นหนึ่ง มีเทวโลกชั้นยามาพื้นหนึ่ง มีเทวโลกชั้นดุสิตพื้นหนึ่ง มีเทวโลกชั้นนิมิตพื้นหนึ่งมีเทวโลกชั้นปรนิมิตตวสวัตตีพื้นหนึ่ง มีพรหมโลกพื้นหนึ่ง จักรวาลหนึ่งนี้เรียกว่า โลกธาตุ โลกธาตุเล็กสุดหนึ่งโลกธาตุประกอบด้วยพื้นจักรวาล โลกธาตุขนาดกลางประกอบด้วยล้านจักรวาล อย่งใหญ่ประกอบด้วยแสนโกฏิจักรวาล พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งโลกธาตุขนาดใหญ่เพียงแต่ใช้พระสุรเสียงหรือด้วยวิธีการอื่นตามที่พระองค์จะประสงค์(หรือทำให้รู้แจ้งได้เท่าที่มุ่งหมาย)

(๑) บทสรุป ของพระสูตรนี้ ได้แก่ พระองค์มีพุทธภาวะที่รู้โลกและจักรวาลอย่างไม่มี

ขอบเขต พระอานนท์ได้ฟังแล้วได้แสดงความปิติว่าพระพุทธเจ้าทรงมีฤทธิ์อย่างหามิได้^๑

(๒) แนวคิดวิวัฒนาการในพระสูตร ก่อนที่เราจะอธิบายนี้ภายใต้กรอบแนวคิด

วิวัฒนาการเกี่ยวกับโลกของจักรวาล จะเห็นว่าใจความหลักของพระสูตรนี้มุ่งอธิบายภาวะความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า คือ พระองค์ทรงรู้แจ้งและโลกและจักรวาลที่เป็นลักษณะทางกายภาพ แสดงให้เห็นว่าแม้พระพุทธเจ้าทรงรู้แต่พระองค์ก็ได้ตรัสสอนเรื่องโลกกายภาพ แต่ทรงเน้นการตรัสสอนหลักธรรมเพื่อเป็นเพื่อความพ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงตรัสพระสูตรเน้นพุทธภาวะของพระองค์ แต่อย่างใดก็ดีการยกโลกและจักรวาล ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปธรรมดาอาจจะรู้ได้ยากเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้ารู้อย่างง่ายนั้น ไม่เพียงแสดงถึงพุทธภาวะเท่านั้น แต่แสดงถึงสิ่งที่พระองค์ยกมาตรัสตอบพระอานนท์ดำรงอยู่จริงอย่างน้อยก็เป็นสิ่งที่คนในสังคมขณะนั้นพอจะรู้หรือรับรู้ในระดับหนึ่งว่ามีอยู่จริงอย่างเป็นภาวิสัย

สิ่งที่พระองค์ทรงตรัสถึงคือโลกและจักรวาลนั้นในพระสูตรนี้ไม่ได้เน้น ความเปลี่ยนแปลง แต่เน้นองค์ประกอบ เช่น โลกธาตุหนึ่งมีพันจักรวาล เป็นต้น การอธิบายองค์ประกอบจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะทอนความเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม มีบางพระสูตรที่อธิบายโลก จักรวาลและมนุษย์ว่ามีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามหลักแนวคิดวิวัฒนาการ ได้แก่ สूरียสูตร

๒) วิวัฒนาการของโลกและจักรวาลในสूरียสูตร

สूरียสูตร มีเนื้อหาที่เป็นสาระสำคัญคือการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ความเปลี่ยนแปลงนั้นพระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างโลกแห่งสสาร ซึ่งมีบทบริบทและเนื้อหา ดังนี้

(๑) บริบท พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระภิกษุ ๓ อัมพปาลีวัน ใกล้พระนครเวสาลี เรื่องความไม่เที่ยงของสังขาร ภิกษุไม่ควรยึดมั่น จากนั้นพระองค์ยกตัวอย่าง สิ่งที่เป็นอาหารที่ไม่น่าเที่ยง ซึ่งเป็นเนื้อหาพระสูตร

(๒) เนื้อหาของพระสูตร ใจความของพระสูตรว่า ขุนเขาสีเนรมิตมีความยาว ๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีกาลบางครั้งที่ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคามและดิณชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉันทิสังขารก็ฉันทันนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง

ต่อมาได้ทรงในกาลบางครั้งบางครั้ง โดยล่วงไปแห่งกาลนานพระอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏ เพราะอาทิตย์ดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔ ปรากฏ แม่น้ำสายใหญ่ ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี

^๑ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๐/๒๕๖-๒๕๘.

สรภู มหี ทั้งหมดย่อมงวดแห้ง ไม่มีน้ำ เปรียบเหมือนสังขารก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ในกฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกัน

และเมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรลึก ๑๐๐ โยชน์ก็ดี ๒๐๐ โยชน์ก็ดี ๓๐๐ โยชน์ก็ดี ๔๐๐ โยชน์ก็ดี ๕๐๐ โยชน์ก็ดี ๖๐๐ โยชน์ก็ดี ๗๐๐ โยชน์ก็ดี ย่อมงวดลงเหลืออยู่เพียง ๗ ขั้วตันตาลก็มี ๖ ขั้วตันตาลก็มี ๕ ขั้วตันตาลก็มี ๔ ขั้วตันตาลก็มี ๓ ขั้วตันตาลก็มี ๒ ขั้วตันตาลก็มี ขั้วตันตาลเดียวกันมี แล้วยังจะเหลืออยู่ ๗ ขั้วคน ๖ ขั้วคน ๕ ขั้วคน ๔ ขั้วคน ๓ ขั้วคน ๒ ขั้วคน ขั้วคนเดียว ครึ่งขั้วคน เพียงเอว เพียงเข่า เพียงแค่ข้อเท้า เพียงในรอยเท้าโค ดูกรภิกษุทั้งหลาย น้ำในมหาสมุทรยังเหลืออยู่เพียงในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ เปรียบเหมือนในฤดูแล้งเมื่อฝนเมล็ดใหญ่ๆ ตกลงมา น้ำเหลืออยู่ในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ ฉะนั้น เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรแม้เพียงข้อนิ้วก็ไม่มี ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง

โดยล่วงไปแห่งกาลนานพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่ นี้และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีกลุ่มควันพลุ่งขึ้น เปรียบเหมือนนายช่างหม้อเผาหม้อที่ปั้นดีแล้ว ย่อมมีกลุ่มควันพลุ่งขึ้น ฉะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายก็ฉนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ... ควรหลุดพ้น ฯ

โดยล่วงไปแห่งกาลนาน พระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่ นี้และขุนเขาสิเนรุ ไฟจะติดทั่วลูกโซติช่วง มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่ และขุนเขาสิเนรุไฟเผาลูกโซน ลมหอบเอาเปลวไฟพุ่งไปจนถึงพรหม โลก เมื่อขุนเขาสิเนรุไฟเผา ลูกโซนกำลังละลาย ถูกกองเพลิงใหญ่เผาทั่วมตลอด แล้ว ยอดเขาแม้ขนาด ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ย่อมพังทะลาย เมื่อแผ่นดินใหญ่และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผา ผลาญอยู่ย่อมไม่ปรากฏขี้เถ้าและเขม่า เปรียบเหมือนเมื่อเนยใสหรือน้ำมันถูกไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏขี้เถ้าและเขม่า เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควรจะเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ ใครจะรู้ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินนี้ และขุนเขาสิเนรุจักถูกไฟไหม้พินาศไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้มีบอห์นเห็นแล้ว (โสดาบัน) ฯ

ต่อมาพระพุทธรเจ้าทรงตรัสเจ้าลัทธิตีชื่อสุนตตะ แสดงธรรมแก่สาวก เมื่อสาวกละจากโลกแล้วก็บังเกิดเป็นเทวดาและสุนตตะตาบสละจากโลกนี้แล้วไปเกิดเป็นพรหมและลึกลับชาติตนเองได้ว่า ในอดีตชาติเคยเกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๖ ชาติ เคยเกิดเป็นมหาจักรพรรดิปกครองปฐพี แต่ความยิ่งใหญ่นั้นก็ไม่มีความเที่ยง ต้องแตกสลายไปในที่สุด^๒

(๓) บทสรุปของพระสูตร สิ่งทั้งหลายมีความไม่เที่ยง จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แม้สุนตตะเจ้าลัทธิตีจะมีอายุยืน แต่ก็ไม่ล่วงพ้นความเปลี่ยนแปลงนั้นได้

(๔) แนวคิดวิวัฒนาการโลกและจักรวาลที่ปรากฏในพระสูตร แม้เนื้อหาพระสูตรนี้ จะมีใจความหลักอยู่ที่เรื่องคุณค่า คือ การละความยึดมั่นถือมั่น อย่างไรก็ตาม สิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงยกตัวอย่างมาอธิบายเพื่อแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงตามกฎไตรลักษณ์ คือ โลก จักรวาลและ

^๒ อัง. สุตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๙๕-๙๘.

มนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องทางกายภาพ ความเปลี่ยนแปลงของทางกายภาพนี้สะท้อนแนวคิดวิวัฒนาการได้
 อย่างดี กล่าวคือ ๑) วิวัฒนาการของโลกและจักรวาล เปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่ดำรงอยู่แล้ว ไปสู่การสูญ
 สลายหรือสิ้นสุด ๒) วิวัฒนาการของมนุษย์ จากมนุษย์เปลี่ยนไปสู่จักรพรรดิและพรหม

และสิ่งที่เป็นสาระหลักที่เป็นใจความพระสูตรนี้คือ สิ่งที่เป็นแรงขับเคลื่อนไปสู่ความ
 เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงของมนุษย์นั้นมาจากปัจจัยภายในที่มนุษย์สามารถ
 กำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ คือ การพัฒนาคุณค่าคุณธรรมภายในของตนเอง จากต่ำสู่ที่สูง
 กว่า หรือจากสูงลงสู่ที่ต่ำได้ ซึ่งพอสรุปได้ว่า วิวัฒนาการของมนุษย์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา
 มิได้เป็นเส้นตรงสายเดียว แต่เป็นไปได้ทุกทิศทาง กล่าวคือ อาจจะมีสถานะที่ต่ำไปสู่ที่สูง จากที่สูง
 ไปสู่ที่ต่ำหรืออาจจะไม่ต่ำไม่สูงก็ได้ ซึ่งวิวัฒนาการด้วยแรงขับเคลื่อนหลักคุณธรรมที่เป็นคุณค่า
 ภายในจึงเป็นไปได้ทุกทิศทาง

๔.๒ วิวัฒนาการของมนุษย์ในอัครกัมมสูตร

อัครกัมมสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่เป็นตัวอย่างของพระสูตรที่แสดงวิวัฒนาการของโลกและ
 จักรวาล วิวัฒนาการของมนุษย์ไปสู่สังคมและแสดงความเชื่อมโยงของโลกและจักรวาลไปสู่
 วิวัฒนาการของมนุษย์และสังคมได้อย่างชัดเจนที่สุด

๑) **บริบท** อัครกัมมสูตรเกิดขึ้นจากการปรารภสามเณรวาเสฏฐและสามเณรภารทวาชที่
 พื้นฐานครอบครัวของทั้งสองสามเณรมาจากวรรณะพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้
 ตรัสถามสามเณรทั้งสองถึงท่าทีของพราหมณ์ที่มีต่อสามเณรหลังจากการเข้าบรรพชาเป็นนักบวช
 ในทางพระพุทธศาสนา สามเณรทูลตอบถึงทัศนะพวกพราหมณ์ที่เห็นว่าวรรณะพราหมณ์ประเสริฐ
 ที่สุดเพราะเกิดจากปากของพระพรหม และเหยียดหยามวรรณะอื่นว่าเป็นวรรณะที่ต่ำต้อย
 พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าทุกวรรณะล้วนเกิดจากกรรมมารดาเหมือนกัน คุณค่าของมนุษย์ไม่ได้มาชาติ
 ตระกูลแต่มาจากการกระทำของตน จากนั้นพระองค์ทรงตรัสถึง “วิวัฒนาการของโลกและมนุษย์” ซึ่ง
 มีรายละเอียด ดังนี้

๒) **เนื้อหาพระสูตร** เริ่มต้นกล่าวถึงเนื้อหาในอดีตล่วงมายาวนานได้โลกพิเนศและกลับ
 ขึ้นมาใหม่ มีพรหมอยู่ในอากาศพรหม สำเร็จด้วยใจ มีปิตุเป็นภักษาหาร ในระยะนั้นโลกเจริญขึ้น
 และเสื่อมลงเป็นวัฏจักร กลางวัน กลางคืนไม่ปรากฏ ต่อมาเกิดงวันดินเกิดบนน้ำ งวันดินนั้นถึง
 พร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส หรือเนยข้นอย่างดี ฉะนั้น มีรสอร่อยดูจรวงผึ้ง มีพราหมณ์ท่าน
 หนึ่งได้ทดลองชิมและติดในรสอาหาร ต่อมาสัตว์ของตนได้หายไป เกิดดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และ
 กลางวัน กลางคืนขึ้น ผีพรรณของพรหมหยาบขึ้น พรหมบางท่านผีพรรณสวยงาม พรหมบาง
 ท่านมีผีพรรณหน้าไม่สวย ทำให้เกิดเปรียบเทียบและดูถูกกันขึ้น

ส่วนงวันดินได้กลายมาเป็นกะบิดิน ลักษณะเหมือนเนยใส พรหมก็ดูถูกกันมากขึ้น กะบิ
 ดินพัฒนาการมาเป็นเครือดิน เกิดข้าวสาลี โดยไม่ต้องไถ ไม่มีรำ สัตว์เหล่านั้นก็นำข้าวสาลีมา

บริโศก เพศได้ปรากฏและมีการเสพเมถุนกันขึ้น การเก็บข้าวสาลีจากการเก็บไม่ได้สะสมมาสู่การเก็บสะสมมากขึ้น และมีการขโมยของกันและกันเกิดขึ้น บาปกรรมอื่นเกิดขึ้นตามมา สัตว์ทั้งหลายจึงพากันตกลงเลือกผู้นำมาเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินคดีที่เกิดขึ้นในกลุ่มของตน^๓

๓) บทสรุป พระพุทธเจ้าทรงตรัสคาถาซึ่งเป็นบทสรุปของพระสูตรนี้ คือ “กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ที่รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”

๔) แนวคิดวิวัฒนาการในพระสูตร สิ่งที่ตัวสะท้อนความเปลี่ยนแปลงคือ ๑) โลกและจักรวาล ๒) มนุษย์และสังคม ๓) ความเชื่อมโยงของการวิวัฒนาการระหว่างโลกกายภาพกับมนุษย์ ภายใต้คุณค่าจริยธรรมภายในเป็นขับเคลื่อนนั้น

แนวคิดวิวัฒนาการของโลกและจักรวาล แม้สาระหลักซึ่งเป็นข้อสรุปของพระสูตรนี้จะเน้นเรื่องคุณค่า คือการตอบคำถามว่า วรรณคดีเป็นวรรณคดีที่ประเสริฐที่สุด ตามทัศนะของพราหมณ์ วรรณคดีที่ประเสริฐสุดคือวรรณคดีพราหมณ์ คำตอบของพระพุทธเจ้าก็คือ บุคคลที่ประเสริฐไม่ได้มาจากชาติกำเนิด แต่เป็นบุคคลที่ปฏิบัติธรรม ส่วนวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลเป็นรายละเอียดที่สนับสนุนข้อสรุปว่ามนุษย์จะประเสริฐหรือไม่นั้นไม่ได้มาจากปัจจัยของชาติกำเนิด ทรงยกตัวอย่างวิวัฒนาการของโลก จักรวาลของมนุษย์เพื่อแสดงให้เห็นจุดเริ่มต้นของมนุษย์มาจากเดียวกัน

อย่างไรก็ดี การแสดงโลก จักรวาล มนุษย์และสังคมก็สะท้อนหลักวิวัฒนาการที่ใช้ระยะเวลาที่ยาวนานที่เป็นวัฏจักรนั้น ตัดย่อสู่การอธิบายอย่างรวบย่อ อธิบายตามลำดับ ดังนี้

ทรงเริ่มต้นจากการตรัสถึง

- การเกิดขึ้นและดับลงของโลกและเริ่มอธิบายการเกิดขึ้นของพรหม คือ โลกที่แสดงสถานที่อันเป็นที่อยู่ของบุคคลที่พัฒนาศักยภาพให้มีคุณสมบัติในระดับสูงสุดคือพรหม และแสดงคุณสมบัติของความเป็นพรหม ซึ่งมีการจำกัดการเคลื่อนไหวน้อย คือ มีร่างกายละเอียด ดำรงอยู่ด้วยความปิติสามารถท่องเที่ยวไปในสถานปรินิพพานจักรวาลอย่างไร้ข้อจำกัด ฯลฯ

- การเปลี่ยนแปลงสภาวะของความเป็นพรหม จุดเปลี่ยนแปลงของพรหมเริ่มต้นด้วยการที่พรหมลงมาสู่พื้นฐานโลก ซึ่งโลกอุดมด้วยวันดิน สมบูรณ์ด้วยรสและกลิ่น พรหมจึงทดลองการชิม

- การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและการเปลี่ยนแปลงของพื้นโลก กล่าวคือ พรหมที่มีแสงในตัวและมีร่างกายละเอียดได้เปลี่ยนสู่ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีหายไป และพื้นโลกที่สภาพเป็นวันดินได้เปลี่ยนสู่กะบิดิน รูปร่างคล้ายเนยใส และการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ กล่าวคือระดับความเปลี่ยนแปลงร่างกายแตกต่างกัน นำมาสู่การถูกรังซึ่งกันและกันขึ้น ความเปลี่ยนแปลงด้านคุณค่าภายในนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงโลกและจักรวาลคือ บังเกิดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

- เมื่อเกิดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ วันดินวิวัฒนาการมาสู่ข้าวสาลี ไม่มีเปลือกและเกิดขึ้นเอง เมื่อพรหมเก็บเกี่ยวข้าวสาลี ข้าวสาลีก็จะออกผลมาทดแทน ต่อมาพรหมได้เริ่มสะสม ข้าวสาลีก็หายไป พรหมต้องปลูกเอง เกิดเพศชายเพศหญิงและได้เสพเมถุนกรรมเกิดขึ้น ต่อมาได้สร้างบ้าน

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑-๗๒/๗๑-๘๘.

เป็นที่กำบัง ความเป็นพรหมได้หายไป จากการสะสมข้าวาสีและต้องปลูกเอง ทำให้ความพยายาม การแสวงหาของแต่ละคนแตกต่างกัน มนุษย์บางคนได้มีอกุศลจิตและได้ขโมยอาหารของบุคคลอื่น

- เกิดสังคัมและพันธสัญญาทางสังคัม เมื่อเกิดการแย่งชิงอาหารของกันและกัน ก่อให้เกิด ความเดือดร้อนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น มนุษย์จึงพร้อมใจกันคิดแก้ไขปัญหาและได้มีฉันทามติเลือกผู้นำ มาตัดสินปัญหา จึงเกิดการเลือกผู้นำเพื่อมาตัดสินข้อพิพาทขึ้น

จะเห็นได้ว่า วิวัฒนาการตามอัครัญญสูตร จุดเริ่มต้นจากพรหมและอาหารและอาหารนำมาสู่การการเปลี่ยนแปลงคุณภายในอย่างเป็นวัฏจักร

๔.๓ วิวัฒนาการตามหลักปัจจุสมุปบาท

แนวคิดวิวัฒนาการคือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆค่อยเป็นค่อยไปทั้งลักษณะที่ปรากฏ ภายนอกและคุณสมบัติอื่นที่สัมพันธ์กับสิ่งที่ปรากฏภายนอก สิ่งต่างๆที่ปรากฏภายนอก เช่น รูปร่าง หน้าตาและคุณสมบัติอื่นๆนั้น สะท้อนหลักการบางประการ แนวคิดวิวัฒนาการของดาร์วินเป็น หลักการที่เกิดจากการสังเกต ศึกษาปรากฏการณ์และเหตุการณ์ที่ท่านประสบ จากปรากฏการณ์ ปัจจุบันนำไปสู่การตั้งสมมติฐานที่มาจากมนุษย์ในอดีต เมื่อศึกษาได้สรุปว่า โลกและจักรวาล และ โดยเฉพาะมนุษย์มีจุดเริ่มต้นหรือที่มาจากสัตว์เซลล์เดียวต่อจากนั้นได้วิวัฒนาการปรับตัว เปลี่ยนแปลงภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมเฉพาะหนึ่งอย่างต่อเนื่องจนและการ ปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาที่ยาวนานได้ก่อให้เกิดความเป็น เอกลักษณะเฉพาะตัวของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดและความเป็นเอกลักษณ์ที่สืบต่อส่งผ่านทางพันธุกรรม จากรุ่นหนึ่งมาสู่อีกหนึ่ง กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการของ วิวัฒนาการ กระบวนการวิวัฒนาการของโลกวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะของดาร์วิน มีขอบเขตการ อธิบายหน่วยสิ่งมีชีวิตเป็นหลัก

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในแง่ของ หลักความเป็นเหตุและความเป็นผล คือหลักกัณฑ์ปัจจุสมุปบาท อย่างไรก็ดี หลักคำสอนทาง พระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุด คือมุ่งเน้นให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด คือ การบรรลุพระ อรหันต์ จากเป้าหมายนี้ได้สะท้อนขอบเขตการอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งลงมาที่ กระบวนการเปลี่ยนของชีวิตมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงทางกระบวนการทำงานของจิตเป็นหลัก กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางจิตและกระบวนการทำงานของสิ่งที่ชีวิตที่มุ่งเน้นตรงที่ชีวิตมนุษย์นั้น คือหลักปัจจุสมุปบาท พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุตต์ ปยุตโต) ให้ความเห็นถึงการอธิบาย ปัจจุสมุปบาทว่า“...ซึ่งต้องถือว่าการเป็นจุดมุ่งหมายของการทรงแสดงหลักปัจจุสมุปบาทด้วย ในการแสดงพุทธธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายและสั่งสอนเฉพาะสิ่งที่นำมาใช้ปฏิบัติให้เป็น ประโยชน์ในชีวิตจริงได้ เกี่ยวข้องกับชีวิต การแก้ไขปัญหาชีวิตและการลงมือทำจริง ๆ ไม่ทรง สนับสนุนการพยายามเข้าถึงสวรรค์ด้วยวิธีครุ่นคิดและถกเถียงหาเหตุผลเกี่ยวกับปัญหาอภิปราย

....การแปลความหมายหลักปฏิจจสมุปปาทให้เป็นคำอธิบายวิวัฒนาการของโลกและชีวิต จึงเป็นที่ ยอมรับได้เฉพาะกรณีที่เป็นกรอธิบายให้เห็นความคลี่คลายขยายตัวแห่งกระบวนการธรรมชาติที่ เจริญและทรุดโทรมเสื่อมสลายลงตามเหตุปัจจัยหมุนเวียนเรื่อยไป ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย...”^๔

๑) หลักปฏิจจสมุปปาท

หลักปฏิจจสมุปปาทเป็นหลักธรรมแสดงกระบวนการทำงานของจิตและกระบวนการ ทำงานที่มีจุดศูนย์กลางที่มนุษย์ หลักปฏิจจสมุปปาทเป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่ากับพระ อานนท์ว่าเป็นหลักมีความลึกซึ้งและเข้าใจค่อนข้างยาก หลักคำสอนปฏิจจสมุปปาทปรากฏใน พระไตรปิฎกหลายๆพระสูตร อย่างไรก็ตาม เราสามารถสรุปหลักคำสอนปฏิจจสมุปปาท ได้ดังนี้ อธิบายตามลำดับ(อนุโลม) ดังนี้

อวิชชาปัจจัย	สังขาร	เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
สังขารปัจจัย	วิญญาณ	เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
วิญญาณปัจจัย	นามรูป	เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
นามรูปปัจจัย	สพายตนะ	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สพายตนะจึงมี
สพายตนะปัจจัย	ผัสสะ	เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
ผัสสะปัจจัย	เวทนา	เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เวทนาปัจจัย	ตณฺหา	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตณฺหาจึงมี
ตณฺหาปัจจัย	อุปาทาน	เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
อุปาทานปัจจัย	ภโว	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
ภพปัจจัย	ชาติ	เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
ชาติปัจจัย	ชรามรณ	เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี

และอธิบายโดยย้อนกลับ(ปฏิโลม) เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตณฺหาจึงดับ เพราะตณฺหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพ จึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ^๕

๒) คำอธิบายปฏิจจสมุปปาท

ก่อนที่นักศึกษาจะศึกษากระบวนการทำงานของปฏิจจสมุปปาท นักศึกษาจำเป็นต้อง ยิงที่จะต้องคำเข้าใจความหมายของแต่ละคำอย่างถ่องแท้ ซึ่งคำอธิบายความหมายของคำ การ

^๔ พระเทพเวที (ประยูร ญฺมฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕.

^๕ วิ. ม. (ไทย) ๔/๑/๑-๕.

อธิบายศัพท์ในปฏิจจสมุปปบาทแบ่งได้ทั้งสองแนว คือการอธิบายความพยัญชนะ กล่าวคืออธิบายตามรากศัพท์และการอธิบายตามความหมายที่เข้าใจง่าย ซึ่งพระพรหมณ์คุณาภรณ์ได้อธิบายไว้ทั้งสองแนว ในหนังสือเล่มนี้ต้องการให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจง่ายจึงยึดการอธิบายตามความหมาย ส่วนอธิบายตามรากศัพท์ให้ผู้ศึกษาสนใจศึกษาเพิ่มเติมในพระไตรปิฎกและหนังสือพุทธธรรมเพิ่มเติม คำอธิบายความหมายของคำในปฏิจจสมุปปบาท ดังนี้

(๑) อวิชชา หมายถึง การไม่รู้หรือริยสัจจ์ ๔ การเข้าใจการเกิดในสวรรค์เป็นสุข เข้าใจว่าฆ่าคนนั้นคนนี้เสียแล้วจะเป็นสุข เข้าใจว่าฆ่าตนเองเสียได้จะเป็นสุข ฯลฯ

(๒) สังขาร หมายถึง นึกคิด ตั้งเจตจำนงไปในแนวทางหรือโดยสอดคล้องกับความนั้นๆ คิดปรุงแต่ง วิธีการและลงมือกระทำการ(กรรม) ต่างด้วยเจตนาเช่นนั้น ฯลฯ

(๓) วิญญาณ หมายถึง เกิดการตระหนักรู้และรับรู้อารมณ์ต่างๆ เฉพาะที่เป็นไปตามหรือเข้ากันได้กับเจตนาอย่างนั้นเป็นสำคัญ พุดเพื่อเข้าใจง่ายๆ ก็ว่า จิตหรือวิญญาณถูกปรุงแต่งให้มีคุณสมบัติเฉพาะขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่งหรือแบบใดแบบหนึ่ง เมื่อตาย พลังแห่งสังขารหรือกรรมที่ปรุงแต่งไว้จึงทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณที่มีคุณสมบัติเหมาะกับตัวมัน ปฏิสนธิในภพ

(๔) นามรูป หมายถึง กระบวนการแห่งการเกิดก็ดำเนินการ ก่อรูปเป็นชีวิตที่พร้อมจะปรุงแต่งกระทำการต่าง ๆ ต่อไปอีก จึงเกิดรูปขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ขึ้นโดยครบถ้วน ประกอบกับคุณสมบัติและข้อบกพร่องต่างๆตามพลังปรุงแต่งของสังขาร ฯลฯ

(๕) สฬายตนะ หมายถึง แต่ชีวิตที่จะสนองความต้องการของตน และพร้อมที่จะกระทำการต่างๆ โต้ตอบต่อโลกภายนอก จะต้องมืทางติดต่อภายนอก สำหรับให้กระบวนการรับรู้ดำเนินงานได้ ฯลฯ

(๖) ผัสสะ หมายถึง กระบวนการแห่งการรับรู้ก็ดำเนินงานได้ โดยการเข้ากระทบหรือประจวบกันระหว่างองค์ประกอบสามฝ่าย คือ อายตนะภายในกับอารมณ์หรืออายตนะภายนอกและวิญญาณ ฯลฯ

(๗) เวทนา หมายถึง ความรู้สึกที่เรียกว่า การเสวยอารมณ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นในรูปใดรูปหนึ่ง คือ(สุขเวทนา) ไม่สบาย เจ็บปวด เป็นทุกข์ (ทุกข์เวทนา) หรือไม่เฉยๆ (อทุกข์ขมสุขเวทนา)

(๘) ตัณหา หมายถึง ถ้าสุขสบาย ก็ชอบใจติดใจ อยากได้ หรืออยากได้มากยิ่งขึ้นไปอีก เกิดความทะเยอทะยาน อยากได้และแสวงหาต่างๆ ถ้าเป็นทุกข์ ไม่สบายใจ ขัดเคืองอยากให้สูญสิ้นให้หมดไป หรือให้พ้นๆไปเสีย ด้วยการทำลายหรือหรือพ้นไปก็ตาม ฯลฯ

(๙) อุปาทาน หมายถึง ความอยากเมื่อรุนแรงขึ้นก็กลายเป็นยึดคือยึดมั่นติดสยบหมกมุ่นในสิ่งนั้น หรือเมื่อยังไม่ได้ก็อยากด้วยตัณหา เมื่อได้หรือถึงแล้ว ก็ยึดฉวยไว้ด้วยอุปาทาน และเมื่อยึดมั่นก็มีใช้ยึดมั่นแต่อารมณ์ที่อยากได้(กามุปาทาน)เท่านั้น แต่ยังฟุ้งเอาความยึดมั่นในความเห็น ทฤษฎีและทิวทัศน์ต่างๆ ฯลฯ

(๑๐) ภพ หมายถึง เจตนา เจตจำนงที่จะกระทำการ เพื่อให้ได้มาและ

ให้เป็นไปความยึดถือมั่นนั้นและนำมาให้เกิดกระบวนการพฤติกรรม(กรรมภาพ) ทั้งหมดขึ้นอีก เป็นกรรมดี กรรมชั่ว หรืออาณัติ สอดคล้องกับต้นหาอุปาทานนั้นๆ เช่น อยากไปสวรรค์ และมีความที่ยึดมั่นไว้ว่าจะไปสวรรค์ด้วยวิธีการเช่นนี้ ฯลฯ

(๑๑) ชาติ หมายถึง เริ่มแต่ปฏิสนธิวิญญาณที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับพลังแห่งกรรมนั้น ปฏิสนธิขึ้นในภพที่สมควรกับกรรม บังเกิดขั้น ๕ ขึ้นพร้อม เริ่มกระบวนการแห่งชีวิตให้ดำเนินต่อไป คือ เกิดนามรูป สพายตนะและเวทนาขึ้นหมุนเวียนวงจรอีก ฯลฯ

(๑๒) ชรา มรณะ หมายถึง ความเสื่อมโทรมและแตกดับแห่งกระบวนการของสิ่งมีชีวิตนั้น สำหรับปุถุชน ชรามรณะนี้ ย่อมคุกคามบีบคั้นทั้งโดยชัดแจ้ง และแฝงซ่อน ตลอดเวลาดังนั้น ในวงจรชีวิตของปุถุชน ชรามรณะจึงพุ่งมาพร้อมด้วย^๖

หลักปัจจุสมุปบาทเป็นกระบวนการหรือกระแสนธรรมที่เป็นทางสายกลาง อธิบายกระบวนการทำงานของจิตมนุษย์ซึ่งการเกิดขึ้นของปัจจุสมุปบาทอาจจะครบตลอดสายเพียงชั่ววินาทีเดียว^๗ และอธิบายการบวนการเกิดขึ้นของมนุษย์ตลอดสายตั้งแต่จิตปฏิสนธิจนถึงชาติชรา มรณะอย่างเป็นวัฏจักร^๘ ส่วนท่านพระพรหมคุณาภรณ์จะอธิบายผสมผสานทั้งสองทัศนะ^๙ อย่างไม่ได้ดี จุดมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้ เรามุ่งศึกษาแนวคิดวิวัฒนาการเป็นหลัก

๓) ปฏิจุสมุปบาทกับแนวคิดวิวัฒนาการ เมื่อเรานำแนวคิดวิวัฒนาการโลก

จักรวาลและมนุษย์มาเป็นกรอบในการศึกษาปัจจุสมุปบาทและอธิบายปัจจุสมุปบาทเพื่อสะท้อนหรือเพื่อเข้าใจแนวคิดวิวัฒนาการ เราสามารถแบ่งการอธิบายปัจจุสมุปบาทออกเป็น ๒ ลักษณะ

๑.) ลักษณะแรก อธิบายสิ่งที่เป็นกระบวนการหรือสิ่งที่เป็นตัวแสดงการเปลี่ยนแปลง แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งได้แก่วิวัฒนาการชีวิตมนุษย์(เฉพาะมนุษย์เท่านั้น) ผ่านระยะเวลาที่ไม่ขีดจำกัด(ข้ามภพและชาติ) และกระบวนการทำงานของจิตซึ่งมีระยะเวลาการทำงานครบตลอดสายเพียงชั่ววินาที

๒.) ลักษณะที่สอง อธิบายกระบวนการ ไม่เกี่ยวกับตัวบุคคล หรืออาจจะอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นหลักการ หรือตัวกฎเกณฑ์นั่นเอง กล่าวคือ แสดงกระบวนการเชื่อมโยงจากเหตุสู่ผล แนวคิดวิวัฒนาการตามหลักการวิทยาศาสตร์จะเน้นหน่วยศึกษาที่เป็นตัวเปลี่ยนแปลง ได้แก่ มนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และพยายามแสวงหาคำตอบเงื่อนไขที่เป็นสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงหรือวิวัฒนาการนั้น แต่คำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักปัจจุสมุปบาท อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นกฎเกณฑ์เสียเอง โดยเฉพาะกระบวนการทำงานของจิตมนุษย์ ไม่ได้

^๖ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๙๙-๑๐๑.

^๗ การตีความหลักปัจจุสมุปบาทของท่านพุทธทาสจะอธิบายเช่นนี้ ผู้ศึกษาอ่านรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑)

^๘ การตีความอธิบายเช่นนี้ ปรากฏในวิสุทธิมรรคของพระพุทธโกษาจารย์

^๙ ผู้ศึกษาสามารถอ่านเพิ่มเติมในหนังสือพุทธธรรม ซึ่งอธิบายหลักปัจจุสมุปบาทไว้อย่างละเอียด

เน้นหน่วยที่เปลี่ยนแปลง นอกจากนั้นหลักปรัชญาสมุปบาทเน้นการอธิบายที่อยู่ภายใต้มนุษย์สามารถปฏิบัติได้ นำมาปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนผ่านตนเองได้

๔.๔ วิวัฒนาการตามหลักไตรลักษณ์

๔.๔.๑ ความหมายของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์สามประการของสิ่งทั้งปวงมาจากองค์ประกอบและล้วนมีลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยงแท้และไม่มีตัวตนที่แท้จริง ซึ่งหลักไตรลักษณ์มีคำอธิบายดังนี้

สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา)

สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ (สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา)

ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา)

ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายไตรลักษณ์ว่า “ความเป็นไปต่างๆทั้งหมดนี้เป็นไปตามธรรมชาติ อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันและกันของสิ่งทั้งหลายเอง ไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปในฐานะผู้สร้างหรือผู้บันดาล จึงเรียกเพื่อเข้าใจง่ายๆ ว่าเป็นกฎธรรมชาติ”^{๑๐}

คำอธิบายไตรลักษณ์ ดังนี้

สังขาร หมายถึงสังขตธรรม หรือทุกสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นทั้งวัตถุและจิตจากรูปธรรมและนามธรรม ทั้งดี ชั่ว กลางๆ (ยกเว้นนิพพาน) ส่วนอสังขตธรรม คือธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย คือ นิพพาน

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง หมายถึง สังขตธรรมที่ปรากฏความผันแปรและเปลี่ยนแปลง ซึ่งปรากฏให้เราเห็นหรือสังเกตเห็นได้

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ หมายถึง สังขตธรรมที่มีความขัดแย้งภายใน เป็นสภาวะที่ทนอยู่กับสภาพเดิมไม่ได้ เป็นสภาวะที่ขึ้นอยู่กัปัจจัยปรุงแต่ง (ทุกข์ในที่นี้มีความหมายกว้างกว่าทุกข์ในอริยสัจ)

ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา หมายถึง สังขตธรรมและอสังขตธรรม ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ให้ความหมายคำว่า ธรรม ว่า “ธรรมเป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด กินความครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างบรรดามี ทั้งที่มีได้และได้มี ตลอดจนกระทั่งความไม่มีที่เป็นคู่กับมีความมีนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ใครก็ตามกล่าวถึง คิดถึงหรือรู้ถึง ทั้งเรื่องทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งที่ดีและที่ชั่ว ทั้งที่เป็นสามัญวิสัยหรือเหนือสามัญวิสัย รวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งสิ้น”^{๑๑}

^{๑๐} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๗.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐/๑.

สังขตธรรมและอสังขตธรรมมีความไม่มีตัวตน พระพรหมคุณาภรณ์ อธิบายว่า “สิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงปรากฏเป็นต่าง ๆ นั้น เมื่อวิเคราะห์ตามสภาวะถึงที่สุดแล้ว หาใช่มีตัวตนที่แท้จริงไม่ เป็นเพียงกระบวนการธรรม(ธรรมปวัตติ) คือกระบวนการแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย หรือกระบวนการแห่ง รูปธรรมหรือนามธรรม(ขันธปวัตติ) ที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมหรือประมวลกันเข้า และองค์ประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่าง ๆ ล้วนเกิดขึ้น และเสื่อมสลาย เป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์ สืบเนื่องส่งทอดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กัน ทั้งภายในกระบวนการที่กำหนดแยกว่าเป็นกระบวนการ หนึ่ง ๆ และระหว่างกระบวนการต่างกระบวนการทั้งหลาย”^{๑๒}

(๑) วิวัฒนาการตามหลักไตรลักษณ์ คุณสมบัติสำคัญแนวคิดวิวัฒนาการสำคัญ

ประการหนึ่ง คือ การเปลี่ยนแปลง ปรับตัวของสิ่งหนึ่ง ชีวิตหนึ่งจากการปฏิสัมพันธ์การ สภาพแวดล้อมในสภาวะเงื่อนไขสถานการณ์และบริบทหนึ่งเพื่อการดำรงอยู่ จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปสู่ภาวะหนึ่งอย่างสมดุล แนวคิดวิวัฒนาการมุ่งเน้นการอธิบายหน่วยที่ ศึกษาและบริบทที่เป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงของหน่วยที่ศึกษา (เช่น มนุษย์ หรือสิ่งมีชีวิตอื่น) การศึกษาจึงศึกษาสิ่งที่ปรากฏชัดให้เห็นอยู่แล้ว กล่าวคือสิ่งที่สะท้อนความ เปลี่ยนแปลง ส่วนหลักไตรลักษณ์อธิบาย กฎและเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง กล่าว อีกนัยหนึ่ง คือธรรม แม้แต่ตัวกฎไตรลักษณ์เองก็อยู่ในกระบวนการดังกล่าวเช่นกัน กฎไตรลักษณ์ก็ ยังอยู่ในภาวะของความเป็นไตรลักษณ์

การเข้าใจไตรลักษณ์จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจแนวคิดวิวัฒนาการได้ชัดเจนขึ้น ใน

ขณะเดียวกัน ผู้ศึกษายังมีท่าทีอย่างนักวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ การแสวงหาความจริงอย่างไม่ยึดมั่น ถือไม่ กฎไตรลักษณ์จึงเป็นการอธิบาย “คุณสมบัติ” ความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดวิวัฒนาการ นั้นเอง

๔.๔.๒ รูป^{๑๓}

๑) ความหมายและลักษณะของรูป รูป เป็นองค์ประกอบหนึ่งของสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะ มนุษย์ ในทางพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ มหาภูตรูปและอุปาทายรูป รูปเป็น คุณสมบัติหนึ่งของเราสังเกตด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้ ได้แก่ มหาภูตรูป และรูปปรากฏใน ลักษณะพลังงานอาศัยมหาภูตรูป เรียกว่า อุปาทายรูป หรือรูปอาศัย มหาภูตรูป ๔ ประการ ปรากฏให้เห็นชัดเป็นที่รองรับรูปที่มาอาศัย ได้แก่ ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติลม และธาตุไฟ ชาติในทัศนะ พระพุทธศาสนาหมายถึงคุณสมบัติของร่างกายมนุษย์ตามที่ปรากฏให้สังเกตได้ ได้แก่ ชาติดิน หมายถึง ลักษณะแข็ง เช่น กระดูก เนื้อ ฯลฯ ชาติน้ำ หมายถึง สิ่งที่มีลักษณะเหลว ได้แก่ น้ำ เลือด ที่อยู่ในร่างกาย ฯลฯ ชาติไฟ หมายถึง อุณหภูมิ ได้แก่ ความร้อน อุณหภูมิ เย็นและปกติ ชาติลม หมายถึง

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐/๑๘.

^{๑๓} นักศึกษาสามารถทำความเข้าใจอย่างละเอียดในวิชาอภิธรรม ในวิชานี้จะยกอธิบายพอสังเขปเพื่อจะเป็น พื้นฐานนำไปสู่การอธิบายแนวคิดวิวัฒนาการให้ชัดเจนขึ้นเท่านั้น

อาการเคลื่อนไหวผิดปกติและช่องว่าง ได้แก่ ลมหายใจ ช่องว่างในรายการ ธาตุ ๔ ในทางพระพุทธศาสนา วางอยู่บนความเข้าใจที่สามารถพิจารณาร่างกายให้เห็นกฎแห่งไตรลักษณ์ จะแตกต่างจากธาตุในทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะอธิบายต่อไปในบทที่ ๖

อุปาทายรูป หมายถึง รูปอาศัย ๒๔ ประการ ที่จะเกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยมหาภูตรูป ได้แก่

(๑) ปสาทรูป ๕ ประการ (จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูปและกายปสาทรูป)

(๒) วิสัยรูป ๔ ประการ (รูปารมณรูป สัทธารมณรูป คันธารมณรูปและรสารมณรูป)

(๓) ภาวรูป ๒ ประการ (อิตถิภาวรูป และปริสภาวรูป)

(๔) ทหรูป ๑ ประการ (รูปอันเป็นที่ตั้งของจิต)

(๕) ชีวีตรูป ๑ ประการ (รูปอันเป็นที่รักษากรรมชรูป)

(๖) อาหารชรูป ๑ ประการ (รูปที่ทำให้อาหารชรูปเกิด)

(๗) ปริเนทรูป ๑ ประการ (รูปที่คั่นระหว่างรูป)

(๘) วิญญูตรูป ๒ ประการ พุทธิกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา (กายวิญญูตรูป คือ การเคลื่อนไหวทางกาย วจวิญญูตรูป คือ การเคลื่อนไหวของวาจา

(๙) วิการรูป ๓ ประการ (ลหุตารูป ความเบาของนิปผันนรูป มุทุตารูป ความอ่อนของนิปผันนรูป และกัมมัญญูตารูป ความแก่การงานของนิปผันนรูป)

(๑๐) ลักษณะรูป ๔ ประการ (อุปจยรูป ความเกิดขึ้นของนิปผันนรูป สันตติรูป ความสืบเนื่องของนิปผันนรูป ชรตารูป ความแก่หรือสลายของนิปผันนรูป และอนิจจตารูป ความดับของนิปผันนรูป)

๒) รูปกับแนวคิดวิวัฒนาการ รูปอธิบายองค์ประกอบของมนุษย์อย่างละเอียดทั้งคุณลักษณะที่ปรากฏให้เห็นเชิงประจักษ์และคุณลักษณะที่แฝงในแง่สสาร พลังงาน รูปอธิบายองค์ประกอบความเป็นมนุษย์ด้านรูปธรรม รูปโดยตัวเองมิได้อธิบายวิวัฒนาการโดยตรงไปตรงมา เช่นเดียวการเกิดขึ้นของมนุษย์ในอัครัญญูสูตร อย่างไรก็ตามก็ดี คุณสมบัติความเป็นมนุษย์มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางกายในอยู่เสมอ ซึ่งสะท้อนกฎไตรลักษณ์ได้อย่างดี การอธิบายแนวคิดวิวัฒนาการของมนุษย์โดยมีฐานการอธิบายที่ตัวรูปจึงขาดไม่ได้ที่จะอธิบายด้วยหลักไตรลักษณ์ และปฏิจสมุปบาท ซึ่งผู้ศึกษาจะศึกษาต่อไปในบทที่ ๖

๔.๔.๓ จิต

๑) ลักษณะและความหมายของจิต จิตเป็นองค์ประกอบหนึ่งของความเป็นมนุษย์ (นอกเหนือจากรูป) ผู้ศึกษาคงศึกษาเรื่องจิตอย่างละเอียดในวิชาพระอภิธรรม จิตในทางวิทยาศาสตร์ กายภาพและวิทยาศาสตร์สังคม เช่น จิตวิทยาบางสำนัก เช่น สำนักโครงสร้างจิต ของ ฟรอยด์ หรือ สาขาพฤติกรรมนิยม ตลอดจนสาขามนุษยนิยม เป็นต้น จะมีการอธิบายในอีกลักษณะหนึ่ง เช่น

มนุษย์ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าจิต จิตเป็นผลการแสดงออกของพฤติกรรม หรือการแสดงปฏิกิริยาเคมีทางร่างกาย เป็นต้น

ในทัศนะพระพุทธศาสนา อาจจะมีจะมีการอธิบายแตกต่างกันบ้าง อย่างไรก็ตามสาระสำคัญของจิตที่เป็นหลักการทางพระพุทธศาสนา คือ สภาวะที่รับรู้อารมณ์ที่เกิดจากกระบวนการทำงานทุกส่วนของร่างกาย ซึ่งเป็นผลรวมของเจตสิกนั่นเอง (ซึ่งผู้ศึกษาสามารถศึกษาได้ในรายวิชาพระอภิธรรมปิฎก)

๒) **แนวคิดวิวัฒนาการเรื่องจิต** จิตเป็นกระบวนการทำงานของการคิด ความรู้สึก ความเชื่อมั่น ศรัทธา แรงบันดาลใจและสติปัญญา ขอบข่ายหน่วยการทำงานของจิตศึกษาศึกษามนุษย์ เมื่อเรานำแนวคิดวิวัฒนาการมาเป็นกรอบการอธิบายจะแสดงวิวัฒนาการการทำงานและความเปลี่ยนแปลงในขอบเขตของจิต หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาคและระยะเวลาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม กระบวนการทำงานของจิตที่มีการเกิดขึ้นและดับอย่างรวดเร็วก็เป็นตัวนำไปสู่การปรับเปลี่ยนในระดับมหภาคหรือวงกว้างได้ ซึ่งหมายถึง การปรับตัวของมนุษย์ในการดำรงชีวิตและการตัดสินใจใด พื้นฐานสุดมาจากกระบวนการทำงานของจิตนั่นเอง และกระบวนการทำงานของจิตยังมีความหมายทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้น การหลุดพ้นด้วย

สรุปท้ายบท

วิวัฒนาการ หมายถึง ในความหมายที่แคบหมายถึงความเปลี่ยนแปลงและสืบเนื่องของสิ่งที่เปลี่ยนแปลงนั้นที่เราสามารถสังเกตและศึกษาผ่านวัตถุและสิ่งมีชีวิต ในความหมายกว้างหมายถึงตัวหลักหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นภาวะธรรมที่อยู่เบื้องหลังสิ่งที่เปลี่ยนแปลงนั้น ในแง่ของความเปลี่ยนแปลงและสืบเนื่องของสิ่งต่างๆ ขยายขอบเขตวัตถุและสิ่งมีชีวิตไปสู่สิ่งที่เป็นนามธรรมอื่นๆ เช่น สังคม เศรษฐกิจ พลังงาน ความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น ทัศนะของพระพุทธศาสนามีหลักการแสดงท่าทีแสดงวิวัฒนาการ หรือความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ทั้งที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น อัคคัญญสูตร สุริยสูตรและจุฬินสูตร เป็นต้น แม้สาระหลักของพระสูตรเหล่านี้จะมีได้มุ่งแสดงวิวัฒนาการของความเปลี่ยนแปลง จักรวาลและมนุษย์โดยตรง แต่ก็สะท้อนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องวิวัฒนาการได้อย่างดี นอกจากทำพระพุทธศาสนาแสดงวิวัฒนาการในพระสูตรแล้ว พระพุทธศาสนายังมีหลักธรรมอธิบายความเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการ และแม้แต่วิวัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลงยังอยู่ขอบเขตของหลักความเปลี่ยนแปลง คือกฎแห่งไตรลักษณ์เช่นกัน

คำถามท้ายบท

๑. วิวัฒนาการมีความหมายว่าอย่างไร ก็นขอบขอบอธิบายหน่วยที่เปลี่ยนแปลงระดับใด
๒. จุฬินสูตร มีจุดมุ่งหมายอันเป็นสาระสำคัญของพระสูตรอย่างไร และสะท้อนแนวคิดวิวัฒนาการอย่างไรบ้าง
๓. สุริยสูตร มีจุดมุ่งหมายอันเป็นสาระสำคัญของพระสูตรอย่างไรและสะท้อนแนวคิดวิวัฒนาการอย่างไรบ้าง
๔. อัคคัญญสูตร มีจุดมุ่งหมายอันเป็นสาระสำคัญของพระสูตรอย่างไร สะท้อนแนวคิดวิวัฒนาการอย่างไรบ้าง
๕. วิวัฒนาการในอัคคัญญสูตรเริ่มต้นที่จุดใดและสิ้นสุดที่จุดใด วิวัฒนาการของพระสูตรก็นขอบเขตการอธิบายแค่ไหน หน่วยที่ถูกอธิบายมีวิวัฒนาการเชื่อมโยงกันอย่างไรใด หน่วยใดเป็นเหตุและหน่วยใดเป็นผล
๖. วิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ มีความเกี่ยวข้องกับหลักปฏิจจสมุปบาทในแง่ใด
๗. วิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ มีความเกี่ยวข้องกับหลักไตรลักษณ์ในแง่ใด
๘. วิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ มีความเกี่ยวข้องกับรูปและจิตในแง่ใด

เอกสารอ้างอิงประจำบท

พระเทพเวที.(ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม:ฉบับขยายความ.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๗.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจจสมุปปาทจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๒๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

